

СЕРДИКА И ПРАБЪЛГАРИТЕ

Магдалина Станчева (София)

Библи. л. с.

с. 20, № 51

София, античната Сердика, остава, както е известно, извън територията на Първата българска държава до края на първото десетилетие на IX в. През това време тя е значителен административен и стратегически възел на Византия с многобройно население и не малък гарнизон.¹

Сведението за първото влизане на български войски в Сердика се отнася за 809 г.² Следователно тази дата става една *terminus post quem* по за датирането на всички археологически факти, които могат да се свържат с прабългарите и с тяхната култура.

Това положение е от голямо значение при проучването на цяла редица въпроси. Но практически то би могло да се използва само ако археологическото изследване на Сердика — Средец е на такъв етап, който позволява да се борави с достатъчно факти. През последните 20 години тъкмо това бе реализирано за пръв път. Средновековният град бе уловен в античния и над него в голям диапазон от време — от IX в. до неговия залез.³ Това е рядко постижение в изследването на градове с подобна съдба у нас.

Хронологическият термин, който София дава, може да бъде използван в две посоки. От една страна, той има датиращо значение за онези находки, които в Североизточна България се свързват с прабългарите, но не са много точно датирани. Тази неопределеност може да се премахне, що се отнася до долната хронологическа граница и така да стесни датировката.

Но това положение може да се използва в много по-широк аспект за изясняването на някои етнокултурни проблеми в определена хронологическа граница. Това са например въпросите за взаимоотношенията между двата етноса — славяни и прабългари, за численото съотношение, за взаимното проникване на характеризиращи културата явления, за отношението към местното късноантично (resp. ранновизантийско) културно наследство, на участието му в развитието на материалната култура на българите и пр.⁴

Второ извънредно важно обстоятелство е, че София е крайният западен пункт в днешните граници на България, където са установени археологически данни за прабългарско присъствие, поне по досега известните и публикувани изследвания.

При много по-добрата изученост на Североизточна България София остава почти един-

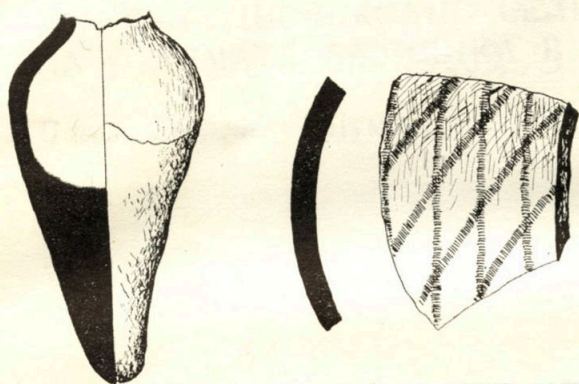
ствен пункт за сравнение и съпоставки на определено хронологическо ниво.

Изложените по-долу съображения и заключения почиват преди всичко върху опита за анализ на разнородни археологически материали, факти и наблюдения. Някои факти и някои констатации са съобщени вече.⁵ Но тяхното подвеждане под определена гледна точка създава по-пълна картина. Тук ние няма да се впускаме в подробно описание на наблюденията, а ще се задоволим с една рекапитулация на фактите и ще се опитаме да обобщим резултатите от тях.

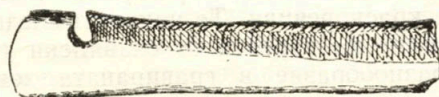
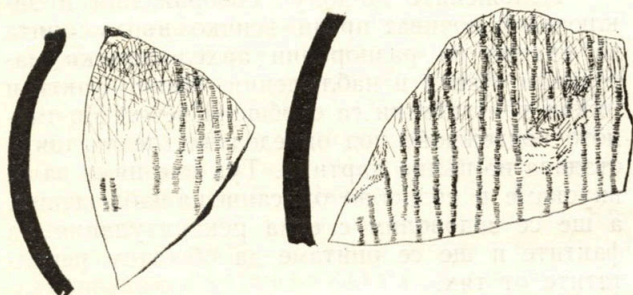
Ако присъствието на едно ново население, на един нов етнос в един жив ранновизантийски град може да се констатира най-сигурно по находките на типичната битова керамика на това ново население, софийските находки са твърде красноречиви. Те показват следното: при изобилие на гърнета от славянски тип с голямо разнообразие в гравирания декорация фрагментите от синхронната на тях сива керамика с излъскани ивици (прабългарски тип) се броят на пръстите на едната ръка. Тук отчитаме както по-специалното предназначение на тези сиви, сивочерни, сивокафяви съдове, поради което те се ползват по-ограничено, така и съпътствването им от един вид гърнета с връзана украса с по-особена характеристика като силует и като техника и материал, които също се отнасят към прабългарите. Но отбелязаният факт остава в сила и е несравним с тези в североизточнобългарските територии.

Изводът, който може да се направи, е само един: през IX в. в Сердика, наречена вече Средец, се заселва население от славянски произход. Това не изключва, разбира се, присъствието тук и на обитатели от прабългарски произход. Но те се губят количествено спрямо славяните по данните на археологическата документация.

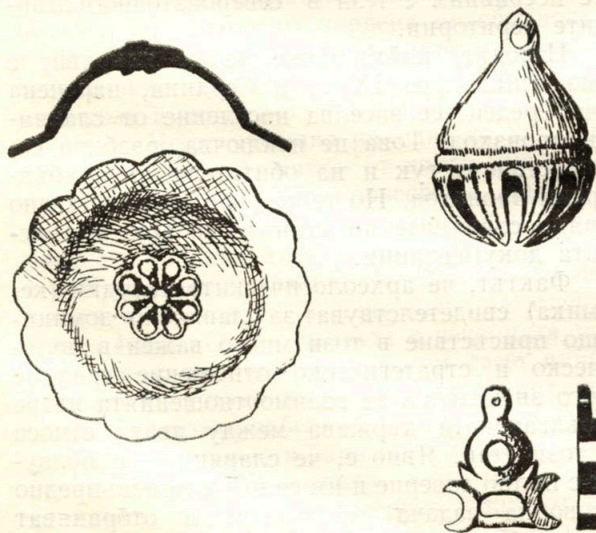
Фактът, че археологическите находки (керамика) свидетелствуват за славянско доминиращо присъствие в този много важен в политическо и стратегическо отношение град, е много значителен за взаимоотношенията вътре в българската държава между двата етноса на този етап. Явно е, че славяните се ползват с пълно доверие и им се възлага извънредно отговорна задача да заселят и отбраняват Средец. Явно е, че е създадена вече известна консолидация в състава на населението, като

Обр. 1. Керамичен сфероконус и фрагменти от керамични съдове прабългарски тип от София

Обр. 2. Костена пластинка от лък и рогче от юзда

Обр. 3. Метални украси от облекло и амуниция

в този район то си остава с огромен превес на славяните. Трудно е да се приеме, че липсата на типичната прабългарска керамика е белег на нейното изчезване в началото на IX в. и у население от прабългарски произход, тъй като синхронно, в IX в., в Североизточна България тази керамика се среща масово.

Тук ще обърнем внимание на един друг факт — на името Средец, чисто славянско, осмислящо дълбоко чуждо звучащото за славянина име Сердика чрез една своеобразна трансформация. Това подкрепя изводите от керамичните находки.

Това са преки факти.

Но има и други, които биха могли косвено да допълнят изложеното.

Незасягането, неразрушаването на две големи християнски църкви в Сердика, базиликата „Св. София“ и ротондата „Св. Георги“, след завладяването ѝ от войските на хан Крум при господстваща езическа религия в държавата може да бъде тълкувано като белег на толерантност към онази част от славянското население, участващо в това завладяване или заселено от по-рано в тази област, която може би е възприела в една или друга степен християнство.

Можем да приемем като недвусмислен факт твърде слабото маркиране по археологически път на прабългарски етнически белези в масовата материална култура на IX в. в София. Това е показателно за възможностите (количествени) на носителите на прабългарската култура, т. е. на прабългарите, да покрият с присъствие новозавзетите земи. Явно е, че в извънредно порасналата територия на българската държава прабългарският етнос не може да се почувствува компактно навсякъде и да се улови по археологически материали определено.

Редица дребни находки в София, главно метални украси за облекло и части от оръжие, имат точни аналогни в центровете на Първата държава и са приети като елементи на прабългарската материална култура. Намерени в София и датирани в IX в. най-рано, те вече могат да се разглеждат не само като признак на физическото присъствие на прабългари. Те могат да се тълкуват като проява на културно влияние и проникване в процеса на формиране на българския етнос и култура.

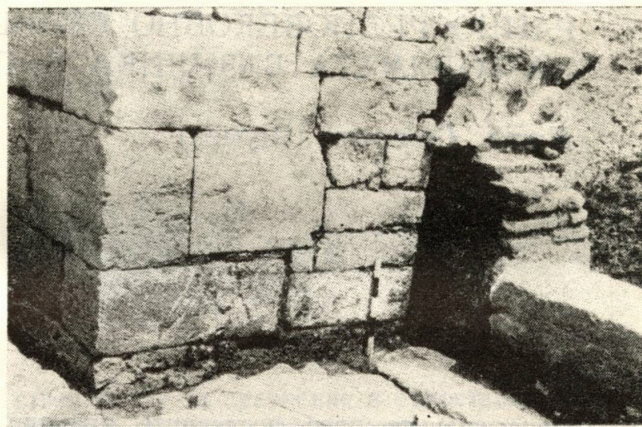
Но особено важни са според нас онези археологически факти, по които могат да се извадят заключения за отношението и поведението на ръководната сила в българската държава в началото на IX в., т. е. на прабългарската върхушка и на самия хан, спрямо някои новоизникнали проблеми.

Археологическите проучвания отхвърлят категорично сведението на Теофан за поведението на хан Крум спрямо превзетата Сердика — за разрушаване на крепостните стени и на града изобщо. Тези факти са изложени и е направен опит за тяхното интерпретиране.⁶ Те са от изключително голямо значение за общата оценка на културата и държавническото пове-

дене на хана и неговите приближени към завладения град. Те могат да се свържат и с настаняването веднага тук на немалък брой нови жители (предимно за защита) от славянски произход, навярно от недалечни от Сердика места, вече заселени със славяни.

Но, от друга страна, това е и белег на едно именно държавническо отношение към новозавладените територии заедно с цялото тяхно военно и гражданско стопанство, част от много по-широкото понятие „антично наследство“. Приемството да се използва завареното е било вече много добре познато и оценено. И при формирането на такова отношение и на стремеж за усвояването на античното наследство славяните навярно също са играли съществена роля. Известно е, че самите византийски автори с удивление отбелязват колко бързо славяните са възприемали много техники от византийците и са ги прилагали незабавно и умело. Така че навлизането на късноантични елементи в материалната култура на новоформиращия се етнос сигурно се засилва с разширяването на територията на България през IX в. чрез присъединяването на населени със славяни земи.

В порядък на предположения и разсъждения може да се отиде и по-далеч, т. е. да се погледне на въпросите с обратна насоченост — от новозавзетите земи към центъра на възникване на българската държава. Сердика е един от малкото градове, които са влезли в българска територия с целия сложен жив градски организъм — от фортификация до занаятчийски производства. Без съмнение тук много е оценено и усвоено. И навярно и поради това, че такъв, какъвто е бил, този град със своята крепост не се е огънал пред силата на атаката, а е капитулирал пред безизходицата на продължителната обсада. Да припомним един факт. След завръщането на хан Крум от тези далечни походи той заварва Плиска унищожена, опожарена, разграбена. Започва ново строителство и преди всичко на каменната крепост на Вътрешния град, на двореца. Извикани са и опитни византийски специалисти.

Обр. 4. Страницата на източната порта на Сердика-Средец със средновековни преустройства

Засега не ще довеждаме до каквито и да е насилени заключения този ход на мисли. От извънредно голямо значение е сравнението на някои строителни методи главно във фортификационното строителство между Сердика и онези строежи на Плиска, които следствуват непосредствено походите на хан Крум на югозапад. Тук няма да се спираме подробно на тези въпроси. Но вероятно градове като Сердика са изиграли голяма роля при усвояването на строителни техники и методи.

При тези сложни процеси на формиране на етноса и на неговата култура трябва да се отчита и ролята на местното заварено население, иначе казано — на тракийския субстрат, като трансмисия в усвояването на редица умения и технически постижения, традиционни за тези земи. Съществуват сериозни основания да се приеме, че на юг от Стара планина, а може би и особено в югозападните райони тази роля е твърде значителна.

Изложеното по-горе изглежда на пръв поглед отдалечено от прабългарските проблеми. Но то е все пак пряко свързано с тях, доколкото отразява определен момент в един важен пункт на Първата българска държава.

¹ За състоянието на града в навечерието на превземането му от българите вж. М. Станчева. Усвояването на античното наследство на Сердика от средновековния Средец. — ИБИД, XXIX, 1974, с. 209 сл.

² Изворите по този въпрос напоследък бяха разгледани отново от Г. Цанков-Петков а. Страници из историята на средновековна София. (VI—XII в.). — В: Сердика-Средец-София. С., 1976, с. 11 сл.

³ М. Станчева а. Пос. съч., с. 210 сл.

⁴ На този въпрос бе посветена през 1972 г. дневна научна сесия, организирана от Секцията по стара история и археология и Секцията по средно-

вековна история при Българското историческо дружество. Всички доклади са публикувани в т. XXIX на ИБИД в раздел „Проблеми на прехода от античността към средновековието (с. 161—267).“

⁵ Това е направено в отделни публикации. Обобщен поглед и последни резултати по тези проучвания са изложени в работата на М. Станчева а. Археологическо проучване на средновековния Средец (IX—XIV). Резултати и проблеми. — В: Сердика-Средец-София. С., 1976, с. 20—74. Там е посочена и литература по въпросите.

⁶ М. Станчева а. Усвояването на антично наследство. . . , с. 210 сл.